

1 Företag och ägoslag

Den brukningsbara marken samt lantbrukarna är själva grundstenarna för jordbruksproduktion. Den betydelse dessa haft genom historien kan knappast underskattas men börjar i dagens industrialiserade och globaliserade samhälle tappa i betydelse för försörjningen. Under 1800-talet var jordbruket den dominerande näringsgrenen i Sverige, men år 2007 svarade jordbrukssektorn för enbart 0,5 % av bruttonationalprodukten (BNP). Genom utveckling och tekniska framsteg förändras jordbrukssektorn vilket tydligt märks i den strukturella sammansättningen.

Jordbruket och åkerarealen av minskande betydelse

Strukturutvecklingen i det svenska jordbruket visar tydligt hur den historiska bilden av ett småskaligt självförsörjningsjordbruk försvinner för att ersättas av ett mer storskaligt produktionsjordbruk. Den hårda konkurrensen på en allt mer globaliserad livsmedelsmarknad i kombination med effekterna av politiska beslut har orsakat en förskjutning mot färre och större jordbruk. Vidare har produktionsinriktningen ändrats mot att i högre grad betjäna samhällsintressen som landsbygdsutveckling och upprätthållandet av den biologiska mångfalden snarare än enbart produktion av livsmedel. Till följd av detta, samt tätorternas expansion, har jordbruksmarkens storlek och dess betydelse för livsmedelsförsörjningen minskat.

Statistikens utveckling

Den statistiska redovisningen i allmänhet och dess definitioner och benämningar i synnerhet har förändrats under årens lopp. Strukturutvecklingen mot större jordbruksföretag medförde en minskad betydelse av de minsta brukningsenheterna vilket gjort att dessa har lämnats utanför statistiken, framförallt under 1900-talets andra hälft.

Även andra delar av statistiken har påverkats av gränsdragningarna vid urvalet av de företag som tagits med i de olika statistiska undersökningarna genom åren. Företag som har djur men som inte brukar jordbruksmark, djurbesättningar och då främst hästar i städerna samt åker- och betesmark vid små fastigheter är exempel på företeelser som periodvis hamnat utanför den

redovisade statistiken.

I Hushållningssällskapens redovisningar från mitten av 1860-talet till år 1911 upptogs statistik för brukningsdelar över 4 tunnland. Vid sidan av detta redovisades även jordtorp och andra lägenheter. Från början av 1890-talet infördes hektar som arealenhet. Ägoslagsarealer, antal brukningsenheter, husdjur samt arealanvändning redovisades för samtliga dessa brukningsenheter, jordtorp och andra lägenheter.

Redovisningsformen höll i sig även under de lokalundersökningar som företogs av statistikmyndigheterna under 1910-talet. Kvaliteten i dessa kan dock antas vara högre, då uppgifterna som samlades in av varje enskilt hushåll-

Fakta

Företagsbegreppet

Ett flertal olika begrepp förekommer i statistiken för att beteckna lantbruk och gårdar.

Jordtorp: var en föregångare till lägenheterna, ofta helt utan åkermark, där en brukarfamilj bodde. Dessa kunde ibland arrendera mark att bruka. (1886–1911).

Lägenhet: förekom i den äldre statistiken som en fastighet med högst 0,25 hektar åker där man ofta hade husdjur för husbehov. (1927–1961).

Brukningenshet/brukningsdel: var en jordbruksenhet med mer än 0,25 hektar åker som med avseende på driften utgjorde ett och samma företag och drevs med samma arbetsstyrka. (1886–1973).

Jordbruksföretag: en inom jordbruk, husdjurskötsel eller frukt- och trädgårdsodling bedriven verksamhet under en och samma driftsledning. Kan innehålla ett flertal fastigheter och gårdar. (1974–2007).

ningssällskap på uppdrag av Statistiska centralbyrån sedan bearbetades centralt.

Från 1927 utfördes Jordbruksräkningarna med femårsintervaller, med undantag för åren kring och efter det andra världskriget då de gjordes vart sjunde år. Räkningens urval baserades på fastigheter som deklarerades i samband med fastighetstaxeringen under de berörda åren. Jordbruksföretagen började också redovisas i olika grupper efter storleken på åkerarealen. Dessutom redovisades åkerarealens fördelning mellan dessa grupper.

Den stora förändringen under denna

period skedde i samband med 1956 års Jordbruksräkning, då en gräns om två hektar infördes. Arealanvändning, husdjur och antalet jordbruksföretag redovisades nu endast för företag som låg över denna gräns. För den totala åkerarealen redovisades två värden, inklusive respektive exklusive den areal som fanns på brukningsenheter med mindre än två hektar. Denna förändring fick framförallt effekt på vissa delar av husdjursstatistiken, främst antalet hästar, då dessa i stor utsträckning stod på lägenheter eller nyttjades i städerna.

Sedan 1956 års Jordbruksräkning och även under perioden 1965–2007, då statistiken huvudsakligen redovisades i Jordbruksstatistisk årsbok, har gränsen om två hektar bibehållits. Allt eftersom jordbruksföretagen blivit större och de allra minsta gårdarna sålt eller arrenderat ut sin mark, har den del av statistiken som faller utanför redovisningen minskat i betydelse. Sedan 2005 ingår dock en del företag med mindre än två hektar åker om dessa har stora djurbesättningar eller trädgårdsodling.

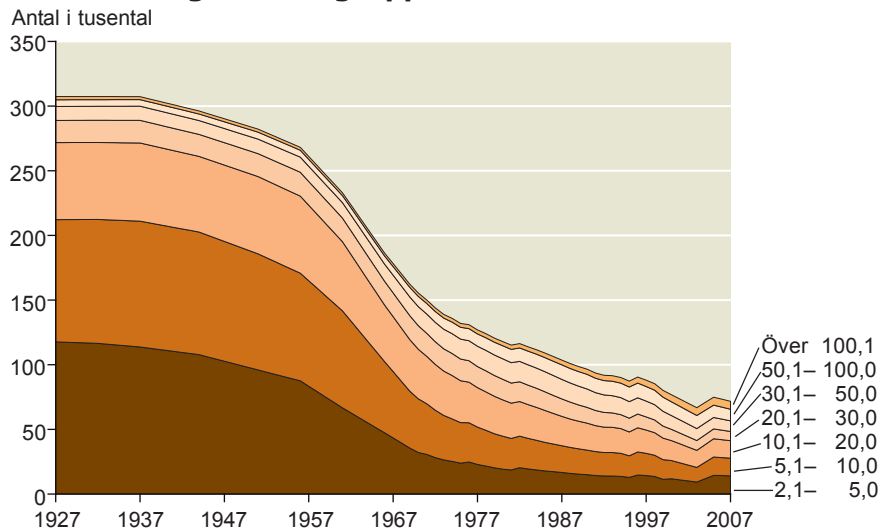
Den i statistiken kontinuerligt förekommande grupperingen av jordbruksföretagen, den efter storlek på åkerarealen vid företaget, har under de senaste decennierna givit en sämre bild av omfattningen av olika företags verksamheter. Exempelvis avspeglas inte den ökade arbetsinsats och omsättning som en intensiv djurhållning medför i storleken på åkerarealen hos ett sådant företag. Med anledning av detta infördes alternativa grupperingar i statistiken. I början av 1980-talet inleddes gruppering efter driftsinriktning och storlek baserat på dels standardiserad arbetsinsats och dels standardiserat förädlingsvärde. Under 2000-talet infördes sedan inom EU en gruppering efter standardiserad omsättning.

Företagen färre och större

Allt eftersom samhället utvecklats och urbaniseringen tagit fart har jordbrukets uppgift förskjutits från att försörja familjen och den närmaste bygden till att försörja en större marknad med livsmedel. Under efterkrigstiden har detta, tillsammans med avfolkningen av

Figur 1 A

Antal företag storleksgrupper 1927–2007

Källa: Tabell 1.2a.

landsbygden, inneburit en strukturell utveckling mot färre och större företag som är mer lämpade för den konkurrensutsatta situation som råder på stora delar av jordbruksmarknaden. Denna utveckling har även drivits på av produktionsmetodernas ökade effektivitet som möjliggjort ett lönsamt brukande av allt större företag.

Under mitten av 1920-talet fanns strax över 427 000 företag i riket. Av dessa brukade 307 395 över två hektar åkermark (se figur 1 A). Antalet företag bibehölls på denna nivå fram till slutet av andra världskriget. En bidragande orsak till detta är de talrika ägostyckningar som skedde under 1900-talets första hälft, vilket motverkade strukturrationaliseringen under denna tid.

Under efterkrigstiden inleddes en omfattande strukturrationalisering av jordbruksföretagen. De i slutet av 1940-talet inrättade statliga Lantbruksnämnderna fick en central roll i såväl den yttre (företagsstruktur) som den inre (byggnader, maskiner etc.) rationaliseringen. Antalet företag började samtidigt minska. Som mest reducerades antalet företag under 1960-talet då antalet med mer än 2 hektar föll från 232 920 år 1961 till 155 364 år 1970, en minskning med en tredjedel. Sedan 1970-talets början har antalet företag minskat i en takt av ca 20 % per tioårsperiod. År 2007 fanns totalt 72 609 jordbruksföretag, detta är drygt en sjättedel av antalet år 1927.

Majoriteten brukas av ägaren

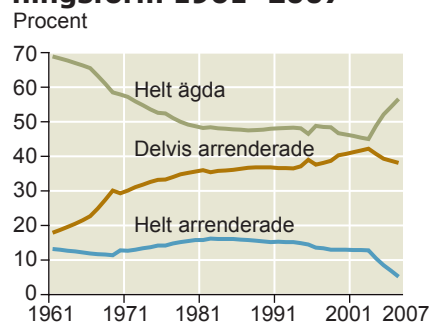
Den största delen av jordbruksföretagen är helt ägda av brukaren själv (se figur 2B). Främsta anledningen till detta är att de mindre jordbruksföretagen, som utgör en stor andel av det totala antalet, generellt brukas mindre intensivt eller som bisyssla. De arrenderar sällan till mark eftersom brukaren ofta förlitar sig på en annan verksamhet för sin huvudinkomst. I början av 1960-talet var knappt 70 % av jordbruksföretagen egenägda. Denna andel föll sedan stadigt till strax under hälften i början av det nya millenniet. Eftersom det totala antalet jordbruksföretag dessutom sjönk under samma period, så reducerades antalet egenägda företag med över 80 % mellan 1961–2003. I och med frikopplingen av gårdsstödet år 2005, som innebar att stödet blev inriktat mot jordbruksmarken snarare än livsmedelsproduktion, steg antalet egenägda företag med ungefär en tredjedel, till en nivå omkring 40 000 företag år 2007. Detta motsvarade då ca 57 % av alla företagen.

Företagen med enbart arrenderad mark var betydligt färre under perioden 1961–2007, eftersom det är vanligare att brukaren utökar sin ägda mark genom att arrendera mer mark. I början av 1960-talet svarade denna grupp för en andel på ca 13 % av alla företagen. Andelen steg något under 1980-talet,

men var vid millennieskiftet återigen nere på samma nivå. Sedan 2005 har denna grupp minskat kraftigt till endast omkring 5 % av alla jordbruksföretag. Antalet företag med enbart arrenderad mark var år 2007 endast 3 775, vilket är drygt en åttondel av antalet år 1961.

Andelen företag som delvis brukar arrenderad mark har ökat stadigt och fördubblats från mindre än 20 % i början av 1960-talet till ca 40 % under början av 2000-talet. Det totala antalet företag med delvis arrenderad mark har dock minskat med omkring en

Figur 1 B
Andelen företag efter brukningsform 1961–2007
Procent

Källa: Tabell 1.6.

tredjedel av antalet i början av perioden. Statistiken visar tydligt att det är ett vanligt förfarande för brukare som blir inaktiva att arrendera ut sin mark till någon som även brukar självägd mark och på så sätt får ett delvis arrenderat företag.

De minsta företagen stadigt färre

De minsta storleksgrupperna uppvisar en utveckling som följer den för det totala antalet företag, där de högsta värdena ligger i ett tidigt skede av tidsperioden. Antalet företag med åkerareal på 0,26–2,0 hektar var som störst år 1932. Dessa minskade sedan med omkring en sjättedel fram till början av 1950-talet då man upphörde att redovisa dem i statistiken.

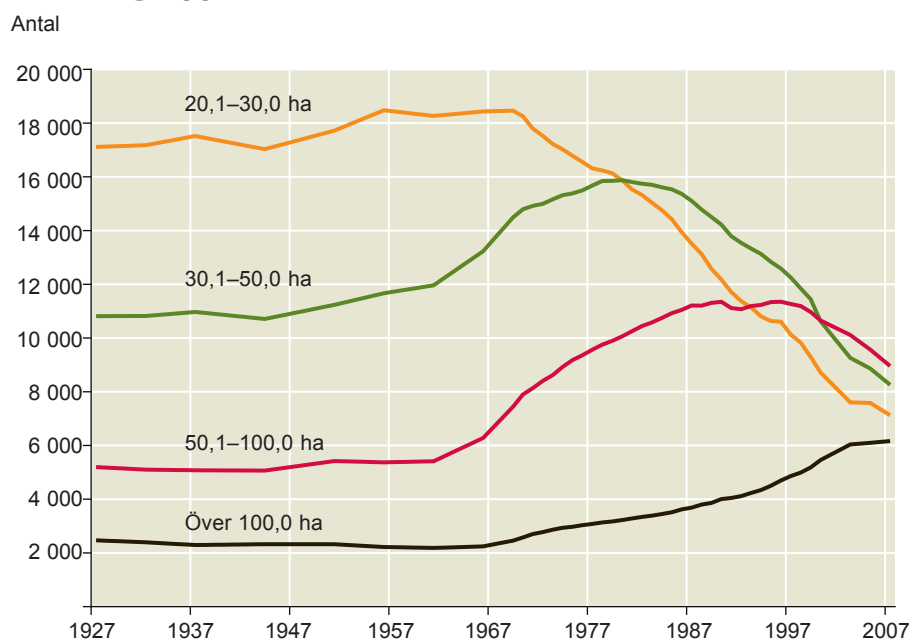
Antalet företag med 2,1–5,0 hektar har minskat stadigt sedan mitten på 1920-talet, då denna grupp svarade för ca 38 % av det totala antalet företag, med mer än 2 hektar åkermark. En nedgång med mer än två tredjedelar mellan år 1951–1970 medförde att de

små företagen blev allt mer ovanliga; som lägst var antalet 9 293 år 2003. Trenden vände dock därefter tillfälligt med anledning av frikopplingen av EU:s jordbruksstöd. År 2005 redovisades 14 486 företag, vilket motsvarar en ökning på mer än 55 % mellan dessa två år.

Antalet företag med 5,1–10,0 hektar åkermark har utvecklats på ett liknande sätt som de minsta grupperna. De förstnämnda var som flest under slutet av 1930-talet då storleksgruppen bestod av strax under 100 000 företag, vilket motsvarade ca en tredjedel av det totala antalet företag över 2 hektar. En kraftig nedgång under 1960-talet medförde även för denna storleksgrupp att antalet företag år 2007 minskat med omkring 85 % sedan 1927. Sammanfattningsvis kan man notera

Figur 1 C
Antal företag i riket med över 20,1 hektar åker efter storleksgrupp åkermark 1927–2007

Källa: Tabell 1.2a.

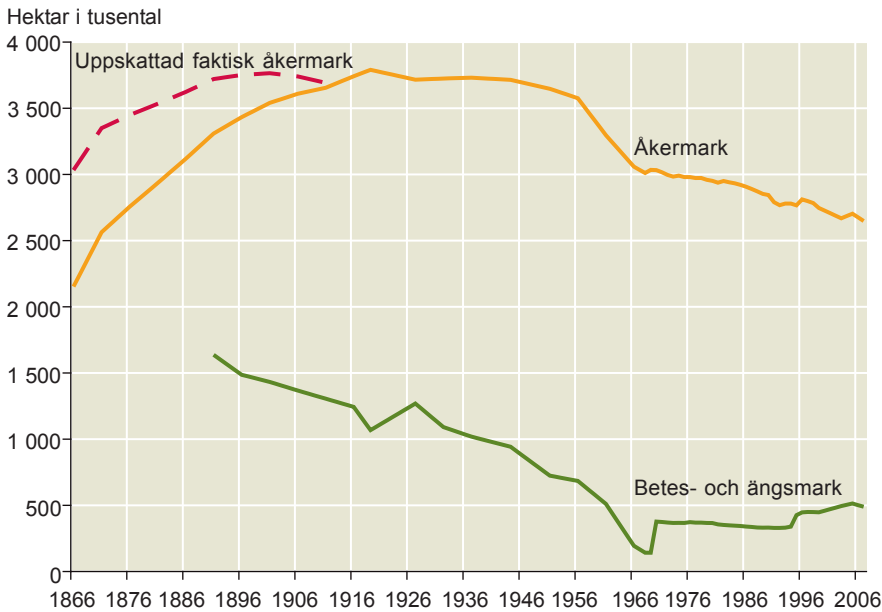
att de tre minsta storleksgrupperna uppvisar sina högsta antal under 1900-talets första hälft, och att minskningen var som kraftigast under 1960-talet. Två av dessa grupper innehåller företag med mer än två hektar åkermark.

En stor andel av företagen i de minsta storleksgrupperna kan antas vara företag med en mindre intensiv drift, så kallade bostadsjordbruk, vilka drivs främst som bisyssla eller hästgårdar. Företag med större djurbesättningar som inte kräver stora betes- eller vallarealer, exempelvis svin- och hönsföretag, är mer arbetsintensiva driftsinriktningar som även de delvis återfinns i de mindre storleksgrupperna.

Förskjutning mot större företag via de medelstora

Utvecklingen mot att företagen blir färre och större är tydlig för storleksgrupperna mellan 10,1–100,0 hektar. I samband med att grupperna med mindre arealer började minska markant i början av 1960-talet inleddes en period på ca tjugo år när antalet företag i de medelstora grupperna ökade. Antalet företag med 10,1–20,0 hektar låg relativt konstant runt 60 000 fram till mitten på 1950-talet. Därefter minskade de i en stadig takt under resten av

Figur 1 D
Areal åker-, betes- och ängsmark 1866–2007 resp.
1891–2007

Källa: Tabell 1.1.

1900-talet till en nivå strax över 15 000 vid millennieskiftet. År 2007 svarade dock denna storleksgrupp fortfarande för en dryg femtedel av rikets företag.

Antalet företag med 20,1–30,0 hektar utvecklades på ett liknande sätt med skillnaden att toppnoteringen för denna grupp kom ytterligare något senare (se figur 1 C). En nivå på omkring 18 000 företag bibehölls fram till början av 1970-talet, varpå antalet stadigt sjunkit. År 2007 utgjordes denna storleksgrupp av 7 122 företag, vilket är en dryg tiondel av det totala antalet

i riket och drygt 60 % mindre än i mitten av 1920-talet.

För de två storleksgrupperna i spannet 30,1–100,0 hektar är utvecklingen sinsemellan snarlik. Dessa utgjorde ca 4 % respektive 2 % av det totala antalet företag fram till början av 1960-talet. En stadig ökning under de kommande två decennierna resulterade i en toppnotering i början av 1980-talet för gruppen företag med 30,1–50,0 hektar. För den större gruppen med 50,1–100,0 hektar dröjde det ytterligare ungefär femton år innan utvecklingen vände och antalet började

Fakta

Om underskattningen av åkerarealen 1866–1911

I samband med de förändringar som gjordes av jordbrukstatistikens metoder under 1900-talets första hälft uppkom frågetecken kring de uppgifter som tidigare redovisats för framförallt skörden samt den totala åkerarealens storlek. Den ökning av rikets åkerareal som redovisades under perioden 1866–1911 motsvarades inte av den samtidigt redovisade nyodlingen. Denna diskrepans kommenterades och materialets tillförlitlighet ifrågasattes, bland annat av Ernst Höjjer som var en av de högre tjänstemännen vid Statistiska centralbyrån. Ökningen ansågs förutom nyodling bero på att de förbättrade statistiska metoderna gradvis eliminerade en underskattning av åkerarealen. Det dröjde dock fram till 1970-talet innan ett mer ingående försök gjordes att bedöma den totala åkerarealens faktiska storlek under perioden 1866–1911. Bengt Holgersson använde för detta ändamål en metod som inte involverade det ifrågasatta materialet. Han utgick från en beräkning av den spannmålsareal som krävdes för att försörja befolkningen och boskapen. Beräkningarna kretsade kring uppskattningar av det fysiologiska behovet av näring, relationen mellan skörd och utsäde, utvinningstal vid produktion av mjöl, import och export samt bortfall vid lagring. Utifrån dessa tal beräknades arealen som användes till spannmål, vilket gav ett värde för den totala åkerarealen då man räknade upp från spannmålsarealens andel av denna. Holgersson kom fram till att den totala åkerarealen i riket var underskattad med ca 880 000 hektar under 1860-talet. Denna underskattning minskade över tiden, allteftersom kvaliteten på statistiken blev bättre, och ansågs vara marginell när lantbruksstatistiken organiserades om år 1913 (se figur 1 D). Holgersson utökade emellertid sin analys till att täcka de 25 åren efter 1913, varpå han fann god överensstämmelse med den redovisade statistiken.

minska. Som mest omfattade de två grupperna tillsammans 26 459 företag år 1985, vilket då motsvarade knappt en fjärdedel av det totala antalet i riket.

Endast de största som ökar

Utvecklingen ibland storleksgrupperna följer den för riket i övrigt där företagen förskjuts mot att bli färre och större. Med undantag för den största

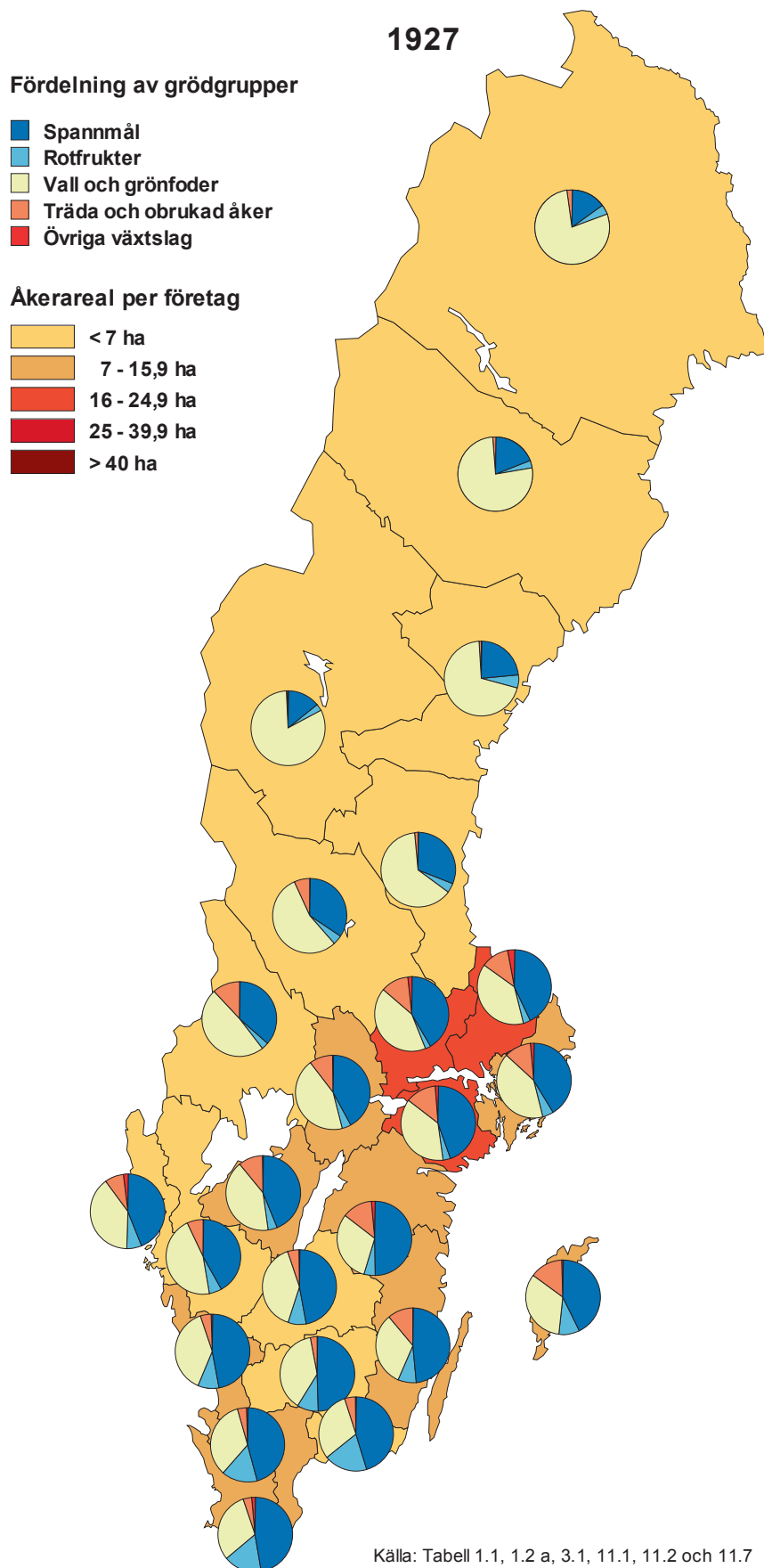
gruppen, företag med över 100 hektar åkermark, har alla grupper passerat sitt högsta antal företag och sedan dess haft en fallande trend. Detta avspeglar situationen i jordbruket där företag som vill expandera arrenderar mark av jordbruksföretagare eller markägare i närheten som minskat ned på eller avvecklat sin verksamhet.

Fram till mitten på 1960-talet låg antalet företag med en åkerareal över 100 hektar relativt konstant på en nivå på 2 000–2 500. I samband med att de flesta andra storleksgrupper tappade i antal började denna grupp öka i en stadig takt av 500 företag per årtionde fram till mitten på 1980-talet. Expansionstakten tilltog därefter ytterligare då antalet ökade med först 25 % mellan åren 1983–1993, och sedan med mer än 40 % fram till 2003. Mellan åren 2003–2007 bibehölls antalet företag med mer än 100 hektar åker strax över 6 000. Sammantaget betyder det att den största storleksgruppen ökat med drygt 150 %. Detta gör gruppen unik i jämförelse med de övriga.

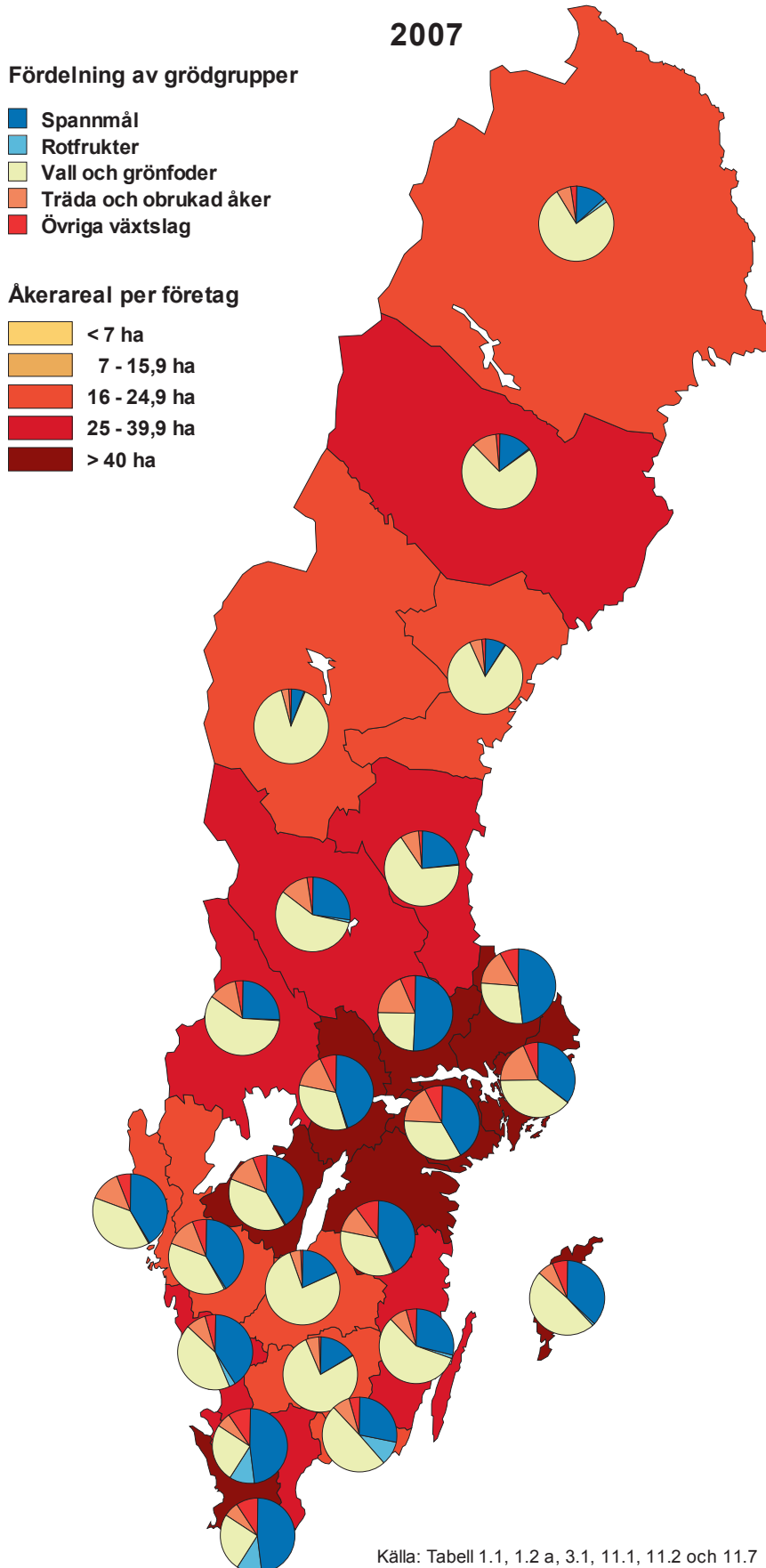
Åkerarealen minskar

Själva grunden för jordbrukets förmåga att försörja samhället har främst vilat på åkerarealen. Beaktas den viktade betydelsen av de olika ägoslagen för jordbruket understryks åkerarealens betydelse i jämförelse med betes- och ängsmarken. År 1866 redovisades 2 153 133 hektar åkermark (se figur 1 D). Vid denna tid motsvarade detta strax under 5 % av den totala landarealen. Arealen ökade under slutet av 1800-talet genom nyodlingar, samt att mark som tidigare redovisats som betes-, ängs- eller skogsmark togs i bruk som åkermark. Vid sekelskiftet hade den redovisade åkerarealen ökat med nästan 65 % till omkring 3,5 miljoner hektar. Utvecklingen fortsatte under de två första decennierna av 1900-talet till en toppnotering år 1919 på 3 790 496 hektar. Denna nivå bibehölls fram till mitten på 1950-talet. Därefter påbörjades en kraftig reducering då arealen minskade med ca 15 % fram till 1968. Sedan dess har åkermarken stadigt minskat i en takt av ungefär 2–5 % per tioårsperiod. År 2007 redovisades 2 647 969 hektar åker-

Figur E
Åkerareal per företag och fördelning grödgrupper, hektar

Figur F
Åkerareal per företag och fördelning grödgrupper, hektar

mark, vilket är den lägsta redovisade nivån sedan 1871. Tillförlitligheten hos uppgifterna från 1800-talets slut har dock ifrågasatts och det är sannolikt att åkerarealen var större än vad som redovisades i statistiken vid denna tid (se faktaruta sid 9).

Åkerarealen koncentrerad till jordbruksbygder

Koncentrationen av åkerarealen och därmed möjligheterna att producera livsmedel skiljer mellan olika län och produktionsområden. Dessa skillnader i landskapets utseende har lagt grunden till att de områden som har en större andel åkerareal blivit utpräglade jordbruksbygder. Malmöhus och Skaraborgs län har sedan 1866 svarat för den största delen av rikets totala åkerareal, var för sig 9–13 %, vilket sammantaget betyder att mellan en fjärdedel och en femtedel av åkermarken funnits där. Norrlandslänen svarar för en avsevärt mindre del. Där har arealen genomgående legat under 3 % per län med undantag för Västerbottens län som under 1950-talet svarade för omkring 3,5 % av rikets åkerareal. Vidare studie av produktionsområdena visar en stark koncentration till södra Sveriges slätt- och skogsbygder. Svealands slättbygder har svarat för något mindre än en fjärdedel av åkerarealen sedan mitten på 1960-talet. Götalands skogsbygder svarar för knappt en femtedel medan de norra och södra slättbygderna i samma område redovisat omkring 16 % respektive 12 % av åkerarealen. Norrlandsområdena uppvisar även här låga siffror med 6–7 % och 4–6 % av åkermarken i nedre respektive övre Norrland.

Åkerarealen per företag

Ett mycket intressant nyckeltal för att beskriva utvecklingen i jordbruket under det senaste seklet är åkerarealen per företag. På grund av att större arealer har krävts för lönsam produktion samt jordbruksföretagens ökade möjligheter att effektivt bruka marken, ökade åkerarealen per företag under hela 1900-talet. Takten med vilken det totala antalet företag reducerats har va-

rit högre än minskningen i total åkerareal, vilket medfört en generell ökning av arealen per företag. Ökningen är genomgående i samtliga län och de flesta har fyr- eller femdubblat arealen per företag.

För riket i stort låg den genomsnittliga arealen per företag på 8,7 hektar år 1927. Under de kommande två årtiondena ökade denna siffra måttligt. Under 1950-talet började sedan medelarealen växa, från 9,6 hektar till 14,2 mellan åren 1951–1961, en ökning med ca 47 %. Den kraftiga tillväxten fortsatte under 1960- och 1970-talen i en något lägre takt för att sedan stabiliseras under de senaste trettio åren. Då ökade genomsnittsarealerna med ungefär 15–20 % per tioårsperiod, fram till en toppnotering år 2003 på 40,0 hektar per företag. Därefter har medelarealen minskat något med anledning av gårdsstödet som ökat antalet jordbruksföretag. År 2007 brukade rikets jordbruksföretag i genomsnitt 36,5 hektar, vilket innebär en ökning med 319 % sedan 1927.

En undersökning av rikets län pekar på stora skillnader emellan vad gäller den genomsnittliga storleken på jordbruksföretagens arealer. Den relativa ökningen har varit exceptionellt stor i de nordliga länen där den genomsnittliga åkerarealen i de flesta fall har fem- eller sexdubblats. Störst är ökningen i Norrbottens län som sett en uppgång på över 600 %. Trots den extremt kraftiga utvidgningen av företagens åkerareal, ligger fortfarande de

nordliga länen i botten sett till den totala arealen per företag. Denna har stigit från omkring 3–6 hektar år 1927 till omkring 20–25 hektar år 2007. Detta är betydligt mindre än i riket i stort.

Företag med stor åkerareal är talrika i Svealand, där Uppsala, Södermanlands och Västmanlands län uppvisar betydligt större åkerarealer per företag jämfört med riket i stort. Vid 1920-talets mitt var genomsnittet per företag i dessa tre län ca 15–18 hektar. Utvecklingen följde sedan den för riket som helhet då arealen tredubblades. Sedan millennieskiftet har åkerarealen per företag legat omkring 60 hektar i dessa län.

Länen i Götaland uppvisar stora skillnader sinsemellan. Detta beror främst på skillnaden mellan skogs- respektive slättbygder. I de län som domineras av jordbruksintensiva slättbygder, såsom Malmöhus, Östergötlands och Skaraborgs län, har genomsnittsarealen utvecklats på ett liknande sätt som den i Svealand. Från en nivå omkring 10–15 hektar per företag år 1927 har arealen ökat snabbare än i riket i stort och har under senare år legat omkring 60 hektar även här. I de områden i Götaland som domineras av skogsbygder, exempelvis Blekinge, Jönköpings, Kronobergs, Göteborg och Bohus samt Älvsborgs län, har den genomsnittliga åkerarealen varit något lägre än i riket i stort. Även här har medelarealen stigit, men från en något lägre nivå på 5–7 hektar per företag i

mitten på 1920-talet till omkring 20–25 hektar år 2007.

Det något ökade antalet företag som redovisades i statistiken 2005 innebär en tillfällig reducering av genomsnittsarealen per företag i så gott som alla län. Trenden sedan dess är dock återigen ökande.

Åkerarealen inom storleksgrupperna

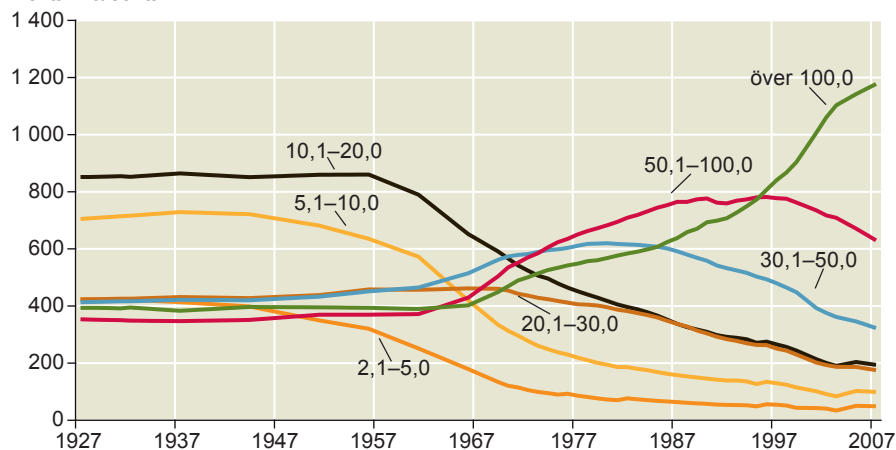
Fördelningen av åkermarken mellan de olika storleksgrupperna är ytterligare en faktor som tydligt pekar på förskjutningen i jordbruket mot en sektor med färre och större aktörer (se figur 1 G). De mindre företagen, som i början av 1900-talet förfogade över huvuddelen av åkerarealen, har i en allt snabbare takt mist sin betydelse till förmån för de större. I mitten på 1920-talet brukades över hälften av åkerarealen av företag i de tre minsta storleksgrupperna, 0,26–20,0 hektar (se figur 1 H). Drygt en femtedel brukades av företag med över 50 hektar. Förhållandet bibehölls fram till mitten av 1960-talet, då åkerarealen inom de tre minsta storleksgrupperna snabbt började minska. Samtidigt ökade de tre största storleksgrupperna sin andel av åkerarealen med runt 10 % per tioårsperiod. År 2007 svarade företag med arealer på 2,1–20,0 hektar för lite mer än en åttondel av den totala arealen, medan företag över 50,0 hektar förfogade över knappt 70 % av åkermarken.

Som en konsekvens av att åkerarealen i de minsta storleksgrupperna stadigt reducerats sedan 1920-talet, har de mellanstora grupperna länge kunnat öka sina arealer. Åkerarealen vid företag med 20,1–50,0 hektar ökade ända fram till slutet av 1970-talet, då omkring en tredjedel av åkermarken fanns vid företag av denna storlek. Trenden vände sedan nedåt under 1980- och 1990-talen, en utveckling som fortsatt in i det nya millenniet. År 2007 svarade företagen i mellangrupperna för en dryg femtedel av åkerarealen. Detta är en tydlig indikator på hur åkerarealen förflyttas uppåt genom storleksgrupperna där de större företagen utvidgar sin mark genom tillarrendering från mindre företag.

Även vid företagen i den näst största storleksgruppen, med arealer på

Figur 1 G
Åkerareal inom storleksgrupper åkermark 1927–2007

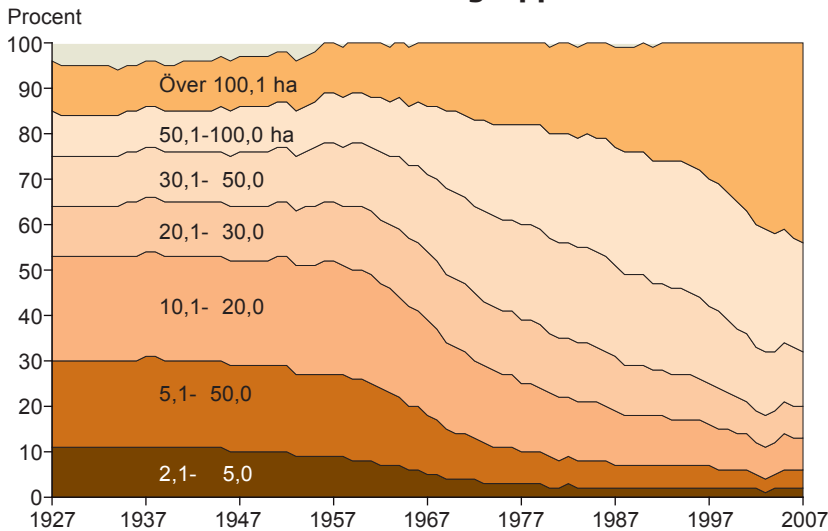
Hektar i tusental

Källa: Tabell 1.2b.

Figur 1 H
Andel åkerareal i olika storleksgrupper 1927–2007

1) Andel åkermark 0,26-2,0 ingår ej.

Källa: Tabell 1.2 b.

50,1–100,0 hektar, har åkerarealen börjat minska. Strax över 28 % av den totala åkerarealen brukades av företag i denna grupp år 1995. Därefter har dock utvecklingen vänt nedåt. Endast företag med över 100,0 hektar åkermark har en stigande trend. År 2007 svarade dessa företag för ca 44 % av

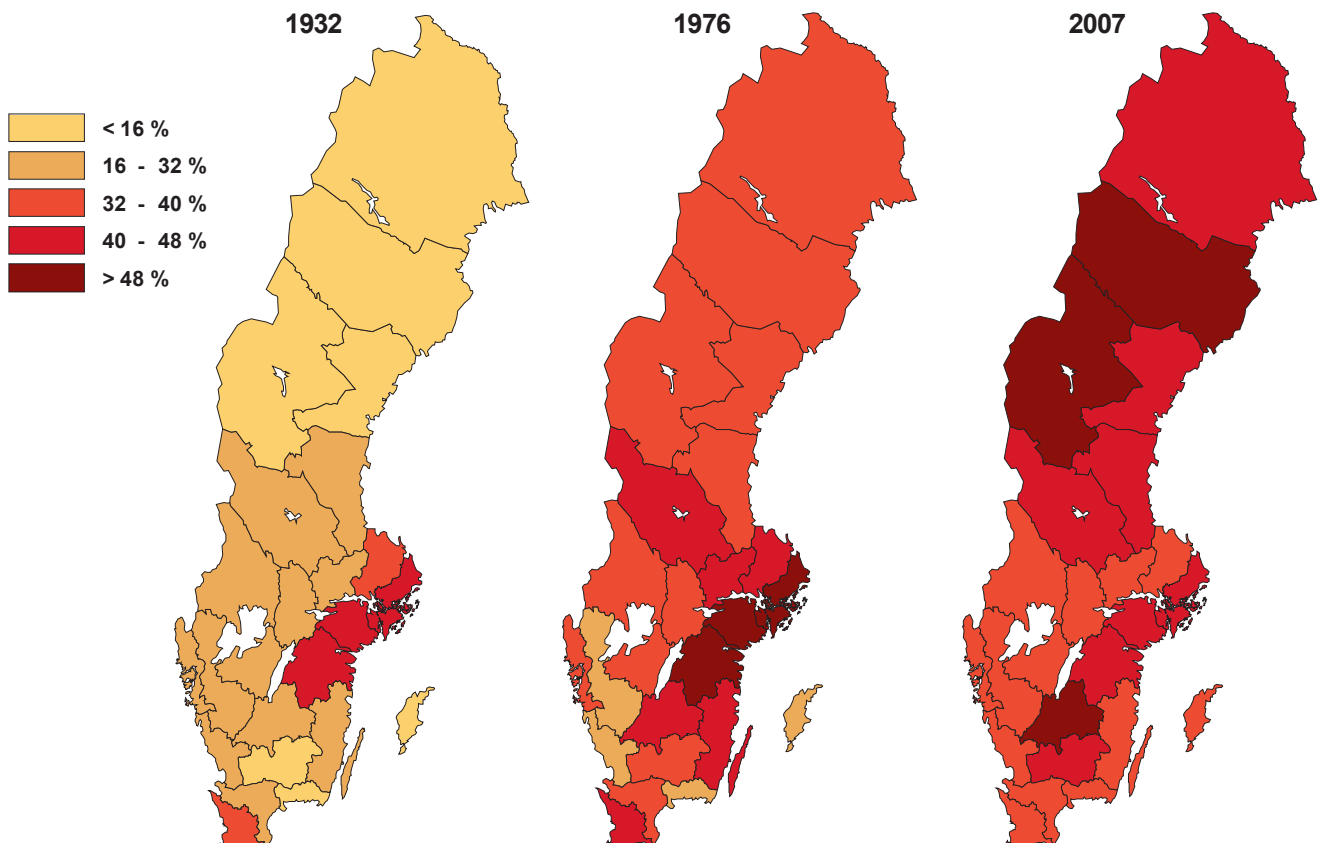
åkerarealen, vilket är fyra gånger högre andel än 1927. Den totala arealen inom denna storleksgrupp har växt stadigt, särskilt sedan början av 1960-talet, och låg år 2007 på 1 177 259 hektar, nästan en tredubbling sedan 1920-talet.

Andel arrenderad åkermark

Utvecklingen för de brukningsformer under vilka åkermarken i riket legat har genomgående gått mot att mark i större utsträckning arrenderas. Detta hör samman med att små jordbruksföretag arrenderar ut sin mark till större som på så sätt kan driva storskaliga jordbruk utan att behöva köpa ny mark. Denna utveckling avspeglas både i den genomsnittliga storleken på jordbruksföretagen (se figur 1 F), samt den växande andelen delvis arrenderade företag (se figur 1 B).

När en enhetlig redovisning av arealen arrenderad mark i riket inleddes, i och med 1937 års Jordbruksräkning, svarade denna för ca 26 % av den totala åkermarken (se figur 1 K). Denna nivå strax under 30 % bibehölls fram till mitten av 1960-talet. Därefter inträdde en stadig ökning, vilken var som kraftigast under 1970-talet. Andelen av rikets åkerareal som var arrenderad hade ökat till över 45 % i

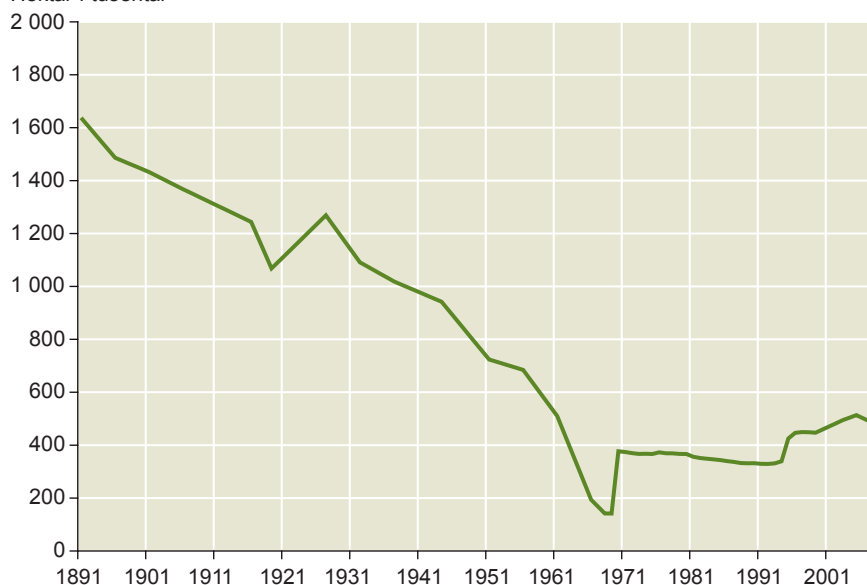
Figur 1 I
Andel arrenderad mark av total mark 1932, 1976 och 2007

Källa: Tabell 1.3

Figur 1 J
Areal betes- och ängsmark 1891–2007

Hektar i tusental

Källa: Tabell 1.5.

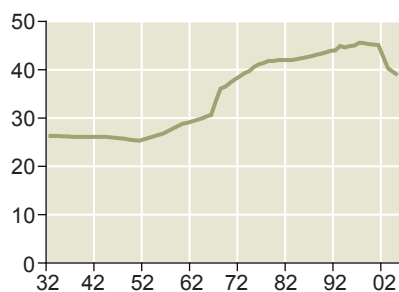
slutet av 1990-talet. Nivån bevarades in på 2000-talet, men minskade sedan något mellan åren 2003–2007 till strax under 40 %.

Vissa regionala skillnader är tydliga när det gäller andelen arrenderad åkermark (se figur 1 I). I de allra flesta länen är andelen arrenderad åkermark låg, upp till ca 30 %, under 1930-talet. Undantag kan noteras i östra delarna av Svealand, samt i Malmöhus län. I dessa områden redovisade jordbruks-

Södermanlands samt Östergötlands län uppvisade även de sina högsta andelar arrenderad åker under denna period. Utvecklingen vände i dessa län och minskade från mitten på 1970-talet fram till år 2007. I resten av rikets län antingen ökade andelen arrenderad åkermark, eller så låg den kvar på ungefär samma nivå som på 1970-talet. År 2007 var andelen arrenderad åker mer än en tredjedel i princip samtliga län. I Jönköpings och Jämtlands län redovisade jordbruksföretagen detta år över hälften av åkerarealen som arrenderad.

Figur 1 K
Andel arrenderad areal 1932–2007

Procent

Källa: Tabell 1.4.

företagen mellan 35–45 % av åkermarken som arrenderad. Under perioden fram till 1970-talets mitt ökade den arrenderade andelen i samtliga län. Stockholms län står ut år 1976 med en andel arrenderad åker på över 60 %. Intilliggande län som Uppsala,

Betes- och ängsmark

Sedan slutet av 1800-talet, när redovisningen av betes- och ängsmarken blev mer tillförlitlig, har utvecklingen i huvudsak gått mot en allt mindre total areal (se figur 1 J). Arealen var som störst under 1890-talet och uppgick då till 1,6 miljoner hektar. En sjunkande trend om ungefär 10 % per årtionde under de följande tjugio åren accelererade under 1910-talet, då arealen betes- och ängsmark minskade med ytterligare en femtedel. År 1919 redovisades en areal på 1 067 945 hektar, en reduktion med en tredjedel sedan år 1891. Under samma tid ökade åkerarealen markant, vilket indikerar att arealer som tidigare använts till beten nu istället lades under plog. Även arealen som användes till vallodling ökade under denna tid, vilket pekar på att betes- och ängsmarken istället övergick till denna form av åkeranvändning. Ytterligare en viktig aspekt av betesmarksanvändningen var det husdjursfoder som ängsmarkerna bidrog med. Under sommartid gick husdjuren ute på bete på ängsmarker och det gräs man slog på dessa användes vintertid som foder.

När redovisningen av betes- och ängsmarken delades upp i och med införandet av Jordbruksräkningarna år 1927, ökade betesmarken kraftigt i statistiken. Denna ökning, på strax under 20 % jämfört med år 1919, berodde delvis på införandet av den uppdelade redovisningen. Fler kategorier för betes- och ängsmark infördes som i

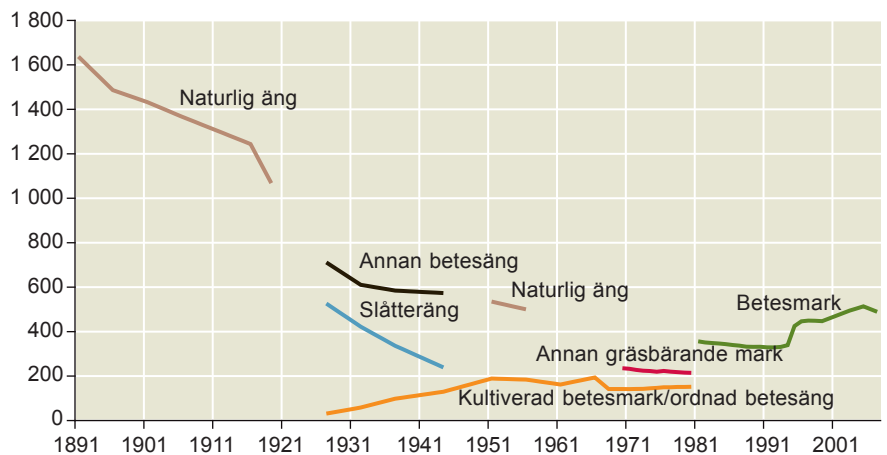
viss mån tillät en vidare tolkning av vad som skulle ingå. Den nedåtgående trenden vidtog återigen under mitten av seklet då arealen minskade mycket kraftigt, framförallt under 1950- och 1960-talen. Under dessa två årtionden nära nog halverades arealen från 723 948 hektar år 1951 till endast 376 956 hektar år 1970. Den i statistiken redovisade arealen var under en period i mitten på 1960-talet nere under 200 000 hektar. Detta berodde dock på att enbart kategorin *Kultiverad betesmark* redovisades i statistiken under åren 1966-1969. Denna del stod för ca 40 % av den totala betesarealen under dessa år. I och med att *Annan gräsbärande mark* återigen redovisades från och med 1970 års Jordbrukstatistiska årsbok ökade betesmarken omedelbart till en nivå strax över 370 000 hektar.

Den nedåtgående trenden har vänt sedan början på 1970-talet, då betesarealen utvidgats. Sedan millennieskiftet har arealen legat på omkring en halv miljon hektar, vilket innebär en ökning med ca 30 % mellan åren 1970–2007. Tar man hela perioden sedan 1891 i beaktande har arealen betes- och ängsmark reducerats med strax över 70 %. Det minskade beho-

Figur 1 L

Betesmarkens olika beteckningar och arealer 1891–2007

Hektar i tusental

Källa: Tabell 1.5.

vet av betesyta, då antalet husdjur minskat, är en bidragande orsak till denna förändring.

Definitioner

Synen på vad som skall redovisas som betes- och ängsmark har skiftat markant mellan de olika typer av undersökningar som företagits av olika organisationer. Fram till 1890-talet var redovisningen mycket bristfällig, med variationer på hundratusentals hektar

mellan olika år. Detta berodde främst på partiellt bortfall i redovisningen i vissa län samt att kvalitén på de redovisade uppgifterna var mycket låg. Från 1891 års redovisning upprättades en mer trovärdig statistik som innefattar förekomsten av *Naturlig äng*, vilken behölls i redovisningen fram till och med 1919 års lokalundersökningar (se figur 1 L).

I Jordbruksräkningarna som vidtog från år 1927 delades betes- och ängs-

Fakta

BETESMARKENS DEFINITIONER

De bestämmelser som dikterat insamlandet och redovisningen av statistiken rörande betesmark har skiftat i de olika statistiska undersökningar av det svenska jordbruket som utförts. Följande begrepp och deras definitioner har använts under de angivna åren.

Naturlig äng (1866–1919 samt 1951–1956):

Mark som används till slätter eller bete utan att ha varit föremål för några egentliga förbättringsåtgärder.

Slätteräng (1927–1944):

Företrädesvis med naturgräs bevuxen mark, vilken huvudsakligen utnyttjas för foderproduktion genom slätter.

Ordnad betesäng (1927):

Mark icke lagd under plog, vilken för betets förbättrande är föremål för ordnad skötsel. Sådana åtgärder kan vara röjning, dikning, planering, kalkning och grundgödsling av marken, försädd m.m.

Kultiverad betesäng (1932–1944):

Gräsbärande mark som förbättrats genom bortröjning av träd och buskar, bearbetning med redskap, gödsling eller insädd av vallväxter utan att marken varit upptruten till åker. Jämför *Ordnad betesäng*.

Annan betesäng (1927–1944):

Dels företrädesvis med naturgräs bevuxen mark, vilken huvudsakligen utnyttjas till bete, dels inom ägoområde belägna gärdesbackar som kan användas till bete. Dessa betraktades ej som skogsmark även om det förekom ett och annat träd där.

Kultiverad betesmark (1951–1980):

Gräsbärande mark som förbättrats genom bortröjning av träd och buskar, bearbetning med redskap, gödsling eller insädd av vallväxter utan att marken varit upptruten till åker. Innefattar från år 1966 även mångåriga betesvallar på åker som ej väntas plöjas upp. Jämför *Kultiverad betesäng*.

Betesmark (1981–2007):

Innefattar dels den tidigare klassen kultiverad betesmark, dels en del av klassen *annan gräsbärande mark*.

Naturlig betesmark (1961):

Mark som används till slätter eller bete utan att ha varit föremål för några egentliga förbättringsåtgärder. Hit räknas även betes- och slätteräng samt strand- och hagmarksbeten. Något vidare definition än *Naturlig äng*.

Annan gräsbärande mark (1970–1980):

Gräsbärande mark som ej är att hänföra till åker eller kultiverad betesmark, gårdsplaner eller dylikt. Hit räknas bland annat betes- och slätterängar, strand- och hagmarksbeten samt tidigare åker om den (åker) inte används till bete eller skogsändamål. Jämför *Naturlig betesmark*.

marken upp på *Slätteräng*, *Ordnad betesäng* och *Annan betesäng*. Från 1932 benämndes de två senare som *Kultiverad betesmark* samt *Annan betesmark*. Denna uppdelning har viss betydelse för den ökning av betes- och ängsmarken som kan noteras under 1920-talet. Ägoslaget *Slätteräng*, som enligt nuvarande definitioner ej kan klassas som betesmark, hade vid denna tid stor betydelse för foderförsörjningen. Eftersom denna marktyp utgjorde mer än 40 % av det som vid tidigare redovisningar kallades *Naturlig äng*, bör marktypens beskaffenhet placera den närmare det som refereras till som betesmark snarare än åkermark eller övrig mark.

Redovisningen ändrades på nytt i 1951 års Jordbruksräkning då endast *Kultiverad betesmark* och *Naturlig äng* upptogs i statistiken. I 1961 års Jordbruksräkning övergavs *Naturlig äng* till förmån för *Naturlig betesmark*. I denna publikation bidrog även införandet av tvåhektarsgränsen till att betes- och ängsmarken i statistiken minskade. Under slutet av 1960-talet följde en period då endast *Kultiverad betesmark* redovisades. Detta är den huvudsakliga förklaringen till den reducering av den totala betes- och ängsmarken på omkring 60 % som kan observeras mellan åren 1961–1966. Från och med 1970 redovisades återigen två kategorier när *Annan gräsbärande mark* förekom tillsammans med den *Kultiverade betesmarken*. Denna förändring medförde ett drastiskt hopp i tidsserien mellan 1969–1970 då den redovisade betes- och ängsarealen ökade med 166 %. Uppdelning bibehölls under ett årtionde, fram till 1981 års Jordbruksstatistiska årsbok. Denna publikation redovisar endast *Betesmark*, en ägoslagskategori som sedan dess ej förändrats.

Betes- och ängsarealen per företag

Den genomsnittliga betes- och ängsarealen vid jordbruksföretagen har varit tätt sammankopplad med utvecklingen för åkerarealen. Under 1920-, 1930- och 1940-talen sjönk medelarealen betes- och ängsmark vid jordbruksföretagen, från 3,0 till 1,9 hektar per företag år 1951. En markant

vändning skedde dock fram till år 1956, som främst beror på att jordbruksföretag med mindre än 2 hektar åkermark uteslöts ur statistiken. Den generella nedåtgående trenden fortsatte sedan ända fram till slutet av 1960-talet då den genomsnittliga arealen per företag sjönk under en hektar. Även här är en delförklaring den skiftande redovisningen av betes- och ängsmark i statistiken. Uppskattningsvis hade arealen betes- och ängsmark per företag legat kvar på en nivå omkring två hektar ifall även den ej kultiverade betesmarken redovisats.

Vid 1970-talets början vände utvecklingen och den genomsnittliga arealen började stiga. Detta var kopplat till att antalet företag stadigt sjönk samtidigt som arealen betes- och ängsmark på nytt utvidgades. Ökningen tilltog under 1990-talet i samband med omställningsprojektet och inträdet i EU. Under åren 1990–2000 ökade medelarealen vid företagen med nästan tre fjärdedelar. År 2007 låg den genomsnittliga arealen betesmark på 6,8 hektar vid de jordbruksföretag som brukade mer än två hektar åkermark. Detta är mer än en fördubbling jämfört med nivån 1927.